

Siber Zorbalık: Eski Bir Toplumsal Sorunla İlgili Yeni Tanımlamalar, Bakışlar, Değerlendirmeler

Cyber Bullying: New Definitions, Opinions and Evaluations of an Old Social Problem

Hatice DURAK*, Süleyman Sadi SEFEROĐLU**

ÖZET

Bilişim teknolojileri son 10-15 yılda çok hızlı bir şekilde yaygınlaşmış ve toplumsal yaşamın her alanında kullanılır olmuştur. Bilişim teknolojilerinin kullanımının hızla yaygınlaşması sürecinde bu teknolojiler her yaştan bireyin günlük hayatının önemli bir parçası haline gelmiştir. Bu durumun bir göstergesi olarak TÜİK tarafından düzenlenen "Hane Halkı Bilişim Teknolojileri Kullanım Araştırmaları"nın bilgisayar sahiplik oranlarının ve evden İnternet'e erişimin giderek arttığı şeklindeki verileri gösterilebilir. Öte yandan bilişim teknolojilerini her yaştan bireyler kullanıyor olsa da bu teknolojilerin en etkili kullanıcılarının gençler olduğu da çok sayıda araştırma verileriyle ortaya konmaktadır. Gelişen yeni teknolojilerin kullanımının toplumdaki farklı yaş gruplarında olumlu ya da olumsuz sonuçları olduğu bilinmektedir. Bilişim teknolojilerinin en geniş kullanıcı kitlesini oluşturan gençler bu teknolojileri; bilgiye kolay ve hızlıca ulaşma, duyguları, düşünceleri vb. diğer bilgileri birçok kişiyle özgürce paylaşma, sosyal arkadaşlıklar ve iletişim kurma gibi amaçlarla kullanmaktadır. Ancak bilişim teknolojilerinin sunduğu bu olanakların denetimsiz ve kötü niyetli kullanımı bazı olumsuz durumlara yol açabilmektedir. Örneğin dijital kimliğin istenildiği gibi oluşturulabiliyor olması, gerçek kimliğin ve fiziksel özelliklerin saklanabiliyor olması çocuk ve gençlerin istismar edilmesine neden olabilmektedir. Öte yandan toplumda artan şiddet eğiliminin özellikle gençler arasında sanal ortama taşınması bilişim teknolojilerinin yaygınlaşmasının ortaya çıkardığı en önemli sorunlardan biri olarak değerlendirilmektedir. Bu sorun gençler arasında "siber zorbalık" adıyla alanyazında yerini almıştır. Son zamanlarda siber zorbalık davranışlarının görülme sıklığının artmasıyla siber zorbalık araştırmacıların ilgisini çeken bir konu haline gelmiştir. Zorbalık kavramı, bir bireye yöneltilen, kasıtlı, zorba ve mağdur arasında güç dengesizliğinin olduğu, tekrarlayıcı nitelikte bir tür saldırganlık olarak tanımlanmaktadır. Siber zorbalık kavramı ise, zorbalık eyleminin teknoloji üzerinden yapılması olarak tanımlanabilir. Siber zorbalık, isimsiz çağrılar, gizli kimlikle gönderilen yararsız e-postalar, hakaret ve tehdit içeren, bir kişi ya da grubu karalamak için e-posta ya da kısa mesajlar ile yayılan ses, görüntü ve metinler, virüslü e-postalar gibi tüm bu zararlı eylemlerin ortak adı olarak değerlendirilebilir. Kitabın bu bölümünde siber zorbalığın

* Yard. Doç., Bartın Üniversitesi, Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Eğitimi Bölümü, E-Posta: atyil05@hacettepe.edu.tr

** Prof. Dr., Hacettepe Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Eğitimi Bölümü, sadi@hacettepe.edu.tr

incelenmesi ve karşılaşılan siber zorbalık türleri, siber zorbalıkta kullanılan yöntem, ortam ve araçlar, gençlerin medya kullanım durumu, siber zorbalık ile ilişkili unsurlar, siber zorbalığa maruz kalmanın gençler üzerindeki etkileri, siber zorbalığa örnek gösterilebilecek davranışlar ve önlenmesi için gerçekleştirilmesi gereken uygulamalar ve siber zorbalıkla ilgili yasal düzenlemeler vurgulanmaktadır.

Anahtar Sözcükler: BT kullanımı, siber zorbalık, gençlerde siber zorbalık, siber zorbalık davranışları, mobil cihazlar, akıllı teknolojiler

ABSTRACT

Information technologies have rapidly become widespread in the last 10-15 years and are now available for use in many fields of social life. In the process of information technologies' rapid popularization, these technologies have become an important part of the daily lives of individuals of all ages. The data from the "Information Technology Usage Survey of Households," conducted by TurkStat on computer ownership rates and increasing home access to the internet indicate that this is the case. On the other hand, although information technologies are used by individuals of all ages, the fact that the most effective users of these technologies are youngsters is demonstrated by a large number of research data. The use of newly developed technologies has positive or negative consequences for different age groups in society. Young people, the largest user group of information technologies, use these technologies for easy and rapid information acquisition, sharing feelings, opinions and other information freely with many individuals, building social relationships and communication. However, malicious and uncontrolled use of the opportunities provided by information technologies can lead to negative consequences. For example, the formation of digital identities as desired and the fact that real identities and physical characteristics can be hidden can cause children and young individuals to be abused. On the other hand, an increasing tendency to violence in virtual environments, particularly among young people, is regarded as one of the most important problems caused by the popularization of information technologies. This problem is discussed in the literature as cyber bullying" among young individuals. Recently, cyber bullying has become attracted the attention of researchers thanks to increasing frequency of cyber bullying behaviors. Bullying is defined as a kind of aggression against individuals, which is reiterative, intentional and where there is a power imbalance between the bully and the victim. Cyber bullying can be defined as using technology for bullying. Cyber bullying can be regarded as the common name of hazardous actions such as anonymous calls, useless e-mails sent from covert accounts, infected e-mails, audio, video and texts disseminated by e-mail and text messages to smear individuals or groups.

This chapter of the book includes an investigation of cyber bullying, the types, methods, media and tools of cyber bullying, the use of media by young individuals. It also discusses factors related to cyber bullying, the effects of exposure to cyber bullying on young individuals, behavioral examples of cyber bullying. Finally, it proposes necessary practices and legal regulations to prevent cyber bullying.

Keywords: ICT usage, cyber bullying, cyber bullying in youth, cyber bullying behavior, mobile devices, smart technologies

Giriş

Bilişim teknolojilerinde yaşanan gelişmeler sayesinde geçmişteki kontrollü ve sınırlı bilgi kaynakları ve bilgiye erişim araçlarında zamanla dönüşümlerin yaşanması söz konusu olmuştur. Günümüzde bilişim teknolojilerinin bilgiyi üretme, paylaşma, iletişim sağlama, mesajlaşma, alışveriş yapma gibi faaliyetlerde kullanılması yaşamın her alanında bireylere kolaylık sağlamaktadır. Yaşanan bu süreçte bilişim teknolojileriyle geçirilen zamanın artması da kaçınılmaz olmuştur. İstatistiksel rakamlar bilişim teknolojilerinin hayatımızın ne derece içinde olduğunu göstermektedir. Türkiye İstatistik Kurumu'nun (TÜİK) "Hane Halkı Bilişim Teknolojileri Kullanımı Araştırmaları"na göre, Türkiye'de hanelerin %69,5'i evden internet erişimine sahiptir. Türkiye'de 2015 yılı Nisan ayı itibarıyla 16-74 yaş grubunda İnternet kullanan bireylerin oranı ise %55,9'a ulaşmıştır. TÜİK'in bu araştırma raporuna göre hanelerin %96,8'inde cep telefonu veya akıllı telefon, %25,2'sinde masaüstü bilgisayar, %43,2'sinde taşınabilir bilgisayar ve %20,9'unda İnternete bağlanabilen televizyon sahipliği söz konusudur. Teknoloji sahipliğiyle ilgili bu oranlar bazı durum saptamaları için de ipuçları sunmaktadır. Örneğin bu teknolojilerin bulunduğu ortamlarda çocuklar ve gençlerin yaşantıları değişmekte ve bu değişim çocuk ve gençleri sanal ortamda saldırganlık, tacize uğrama ve zorbalık gibi olumsuz durumlara daha açık hale getirebilmektedir. Ayrıca bilişim teknolojilerinin kontrolü ve fiziki sınırları kaldırması da bu teknolojilerin kullanım süresinde ve kullanıcı sayısında artışları beraberinde getirmektedir.

Öte yandan bilişim teknolojilerini her yaşta bireyler kullanıyor olsa da bu teknolojilerin en etkili kullanıcılarının gençler olduğu da çok sayıda araştırma verileriyle ortaya konmaktadır. Ancak bilişim teknolojilerinin özellikle gençler tarafından kullanımı olumlu durumların yanı sıra bazı olumsuz durumları da beraberinde getirebilmektedir. Bu olumsuz durumlardan biri de siber zorbalık olarak tanımlanan durumdur.

Siber Zorbalık Nedir?

Siber zorbalık kavramını tanımlamadan önce genel olarak zorbalık kavramına açıklık getirmekte yarar bulunmaktadır. Zorbalık kavramı, geleneksel olarak bir bireye grup ya da bireysel olarak uygulanan, tekrarlayıcı nitelikte eylem ya da davranışların oluşturduğu saldırganlık olarak tanımlanmaktadır (Whitney & Smith, 1993; Olweus, 1999; Rigby, 2002). Zorbalık, zorba ve mağdur arasında güç dengesizliğinin olduğu (Bkz. Şekil 1) bir suistimal şeklidir (Rigby, 2002). Zorbalık mağdur üzerinde fiziksel, psikolojik, sosyal ya da eğitsel zarar ya da sıkıntılara yol açabilir (Gladden, Vivolo-Kantor, Hamburger & Lumpkin, 2014).

Şekil 1. Zorbalığın Temel Özellikleri

Zorbalık, tarihsel süreçte farklı toplumlarda ve farklı coğrafyalarda bir sorun olarak var olmakla birlikte günümüzde farklı boyutlar kazanarak yaygınlaşmaktadır (Slonje & Smith, 2008; Underwood, 2002). Örneğin 1980'lerde zorbalık temelde doğrudan sözlü ve fiziksel saldırılar olarak görülürken; 1990'larda alanı genişleyerek üçüncü taraf aracılığıyla yapılan dolaylı saldırganlığı da içermiştir. Günümüzde ise özellikle cep telefonu ve İnternet gibi modern bilişim teknolojileri araçlarının yaygın kullanımı sonucu zorbalığın yeni bir formu ortaya çıkmıştır (Monks & Smith, 2006). Teknolojinin günlük yaşamda kolay erişilebilir olması, sağladığı olanakların denetimsiz ve kötü niyetli kullanılması zorbalık kavramı yeni boyutlar kazanmıştır. Bu durumu tanımlamak üzere alanyazında siber zorbalık olarak adlandırılan yeni bir kavram ortaya çıkmıştır.

Tablo 1. Zorbalıktan Siber Zorbalığa Değişen Özellikler

Geleneksel Zorbalık	Siber Zorbalık
Yüz yüze gerçekleşebilir.	Zorbalık davranışı elektronik araçlarla çevrim-içi günde 24 saat, haftada 7 gün, yılda 365 gün gerçekleşebilir.
Zorba tespit edilebilir.	Zorba isimsizdir ve zorbanın tespiti kolay değildir.
Güvenli alan ya da kaçış imkânı vardır	Güvenli alan yoktur ve kaçış zordur.
İzleyiciler sınırlıdır.	Coğrafi sınır yoktur.
Kurban ile zorba arasında güç dengesizliği vardır.	Kurban ile zorba arasında güç dengesizliği vardır. Ancak zorbalık için kullanılan video, e-posta, fotoğraf vb. belge saniyeler içinde yayılabileceği için etki değeri daha yüksektir.
Genellikle okul ile sınırlıdır.	Zorbalık herhangi bir yerde ve herhangi bir zamanda gerçekleşebilir.

Siber zorbalık kavramı kısaca zorbalık eyleminin teknoloji üzerinden yapılması olarak tanımlanabilir. Siber zorbalık, isimsiz çağrılar, gizli kimlikle gönderilen yararsız e-postalar, hakaret ve tehdit içeren, bir kişi ya da grubu karalamak için e-posta ya da kısa mesajlar ile yayılan ses, görüntü ve metinler, virüslü e-postalar gibi tüm bu zararlı eylemlerin ortak adı olarak değerlendirilebilir (Bkz. Tablo 1).

Siber Zorbalık Türleri

Zorbalık özellikle gençlerde yaygın görülen bir davranıştır. Bunun altında yatan nedenler, bulunulan ergenlik döneminden dolayı riske girme, kendine bir şey olmayacağı düşüncesi ve akran etkisi (Bhat, 2008) olarak değerlendirilebilir. Özellikle okullarda statü anlamına gelen akranlarına güç olarak üstün ve model olma çabası fiziksel zorbalık davranışına neden olmaktadır. Fiziksel zorbalık davranışı sözel taciz, tehdit vb. ile başlayabilir. Ancak yaygın kanı zorbalık davranışının hep fiziksel olduğu yönündedir (Ayas & Horzum, 2012). Kurbanı psikolojik olarak da etkileyen fiziksel zorbalık özellikle bilişim teknolojileri araçlarıyla okul dışında da sürdürülebilir. Nitekim geleneksel akran zorbalığı bilişim teknolojileri araçlarıyla e-posta, akıllı telefon uygulamaları, sohbet odaları, ağ günlükleri (bloglar), forumlar ve sosyal medya ortamları kullanılarak dolaylı yollarla gerçekleşmektedir. Sanal yollar kullanılarak gerçekleşen siber zorbalık davranışları ise çevrim-içi ortamda 7 gün 24 saat gerçekleşebilir ve zorbalık için kullanılan video, e-posta, fotoğraf vb. belge saniyeler içinde yayılabileceği için etki değeri yüksektir.

Siber Zorbalıkta Kullanılan Yöntemler, Ortamlar, Araçlar

Siber zorbalıkla ilgili araştırmalarda siber zorbalık davranışlarının en fazla metin mesajı, fotoğraf veya video görüntüleri, telefon aramaları, e-posta, sohbet odası, hazır mesajlar ve web siteleri aracılığıyla sergilendiği görülmektedir (Juvonen & Gross, 2008; Kowalski & Limber, 2007). Bazı çalışmalarda bu yöntemler siber zorbalığın alt kategorileri olarak ele alınmış (Slonje & Smith, 2008), bazı çalışmalarda ise bunlar genel siber zorbalık yöntemleri olarak nitelendirilmektedir (Li, 2007).

Siber zorbalıkta farklı yöntemler, ortamlar, araçlar kullanılabilir (Smith, Mahdavi, Carvalho & Tippett, 2006). Bunların bilinmesi ve irdelenmesi siber zorbalık davranışlarının nasıl gerçekleştiğine ilişkin ipuçlarını taşıdıkları için ve siber zorbalığın düzeyinin gerçekleştirildiği yönteme göre değerlendirilmesi için önemli görülmektedir (Varjas, Henrich & Meyers, 2009).

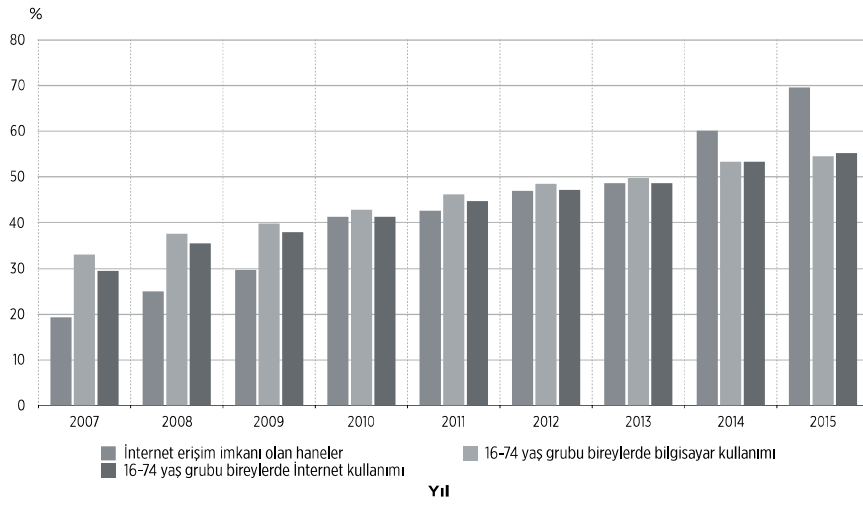

Şekil 2. Siber Zorbalıkta Kullanılan Yöntemler, Ortamlar, Araçlar

Şekil 2'ye göre siber zorbalık davranışları, kendini savunamayan bir kurbanla temas kurmak için e-posta, video, resim, metin mesajları, web siteleri ve telefon gibi elektronik formlar kullanılarak gerçekleştirilmektedir. Siber zorbalık davranışları Şekil 2'de verilen yollarla her zaman ve her yerde gerçekleştirilebileceği için, zorbalığın çeşitli yıkıcı eylemler ile kurbanların hayatını olumsuz etkileyebileceği görülmektedir.

Gençlerde Medya Kullanımı ve Siber Zorbalık Araçları

Siber zorbalığın akıllı cep telefonları, bilgisayar ve internet gibi bilişim teknolojileri aracılığıyla gerçekleşmesinin sonucu olarak, bu türden davranışların ortaya koyulmasında gençlerin hangi medya araçlarını daha sık kullandığıyla ilgili oranlara odaklanılması gereklidir. Nitekim yapılan bazı çalışmalarda İnternete erişim süresinin artmasıyla siber zorbalık davranışlarının gerçekleştirilme sıklığının da arttığına dair bulgular elde edilmiştir (Erdur-Baker & Kavşut, 2007; Özbay, 2013). Bu yüzden öncelikle bilgisayar ve İnternet kullanım oranlarının ele alınması gerektiği söylenebilir. Şekil 3'te görüldüğü üzere bireylerin bilgisayar ve İnternet kullanım oranlarının 2007'den 2015'e kadar hızla artan bir ivme izlediği görülmektedir.

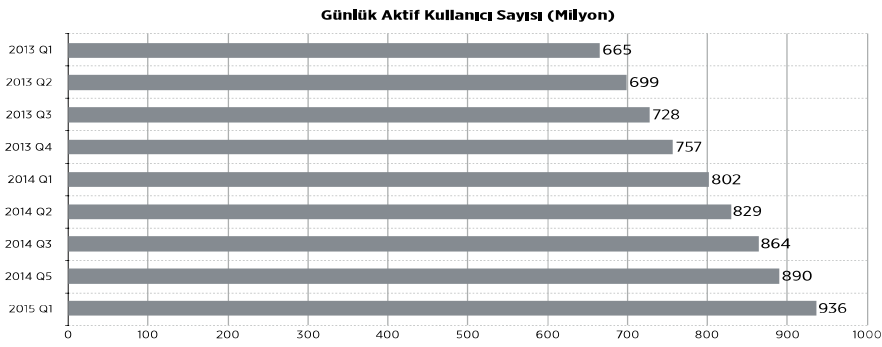

Şekil 3. 16-74 Yaş Grubu Bireylerde Bilgisayar ve İnternet Kullanımı ile İnternete Erişimi Olan Hanelerin Oranları

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) (2015). Hanehalkı Bilişim Teknolojileri Kullanım Araştırması.

TÜİK'in (2015) araştırmalarına göre bireylerin İnternet kullanım amaçlarının en önemlisinin sosyal medya olduğu görülmektedir. Bu araştırmaya göre 2015 yılının ilk üç ayında internet kullanan bireylerin %80,9'u sosyal medya

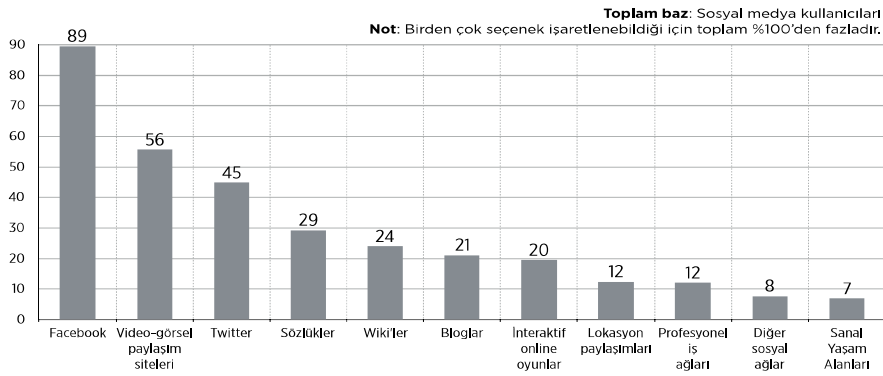
üzerinde profil oluşturma, mesaj gönderme veya fotoğraf vb. içerik paylaşma amaçlı İnterneti kullanmıştır. Gençlerin İnterneti kullanımı, sosyal medya ortamlarına katılımı, cep telefonu sahipliğinin artması yani bilişim teknolojileri araçlarının gençlerin günlük yaşamın bir parçası haline gelmesi sanal zorbalığın yaygınlaşmasında bir faktör olarak görülebilir (Li, 2006; Slonje & Smith, 2008; Ybarra, Mitchell, Wolak & Finkelhor, 2006). Ayrıca web siteleri, e-posta grupları ve cep telefonuna kadar birçok bilişim teknolojisi aracı siber zorbalık aracına dönüşebilmektedir (Li, 2007).

Şekil 4. Dünyada Aktif Facebook Kullanan Bireylerin Dağılımları, 2013-2015

Kaynak: Internet World Stats (2015). Facebook users in the world.

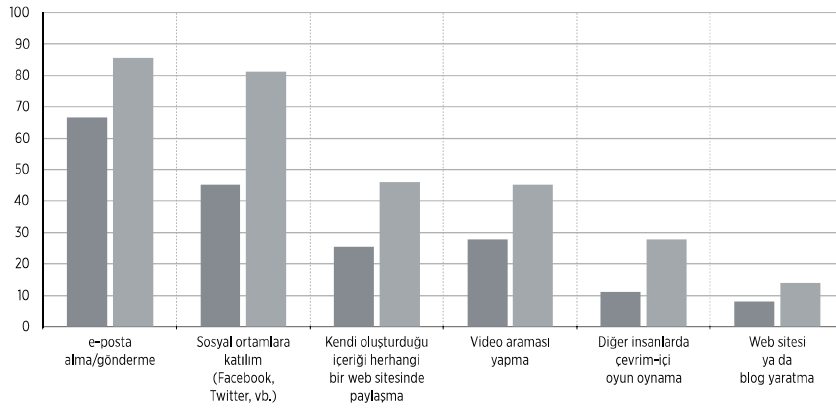
Şekil 4'e göre 2013'te dünyada 655 milyon olan aktif Facebook kullanan birey sayısı 2015'te 936 milyona ulaşmıştır. Internet World Stats'ın Nisan 2015 tarihli verilerine göre 2013'ün 1.çeyreğinden 2015'in 1.çeyreğine kadar Facebook kullanıcı sayısının sürekli arttığı görülmektedir. Bu verilerden hareketle Facebook'un kullanıcı sayısının dünya nüfusuna göre önemli oranlara ulaştığı söylenebilir.

Şekil 5. Sosyal Medya Ortamlarının Kullanımıyla İlgili Dağılımlar

Kaynak: T.C. Gençlik ve Spor Bakanlığı (2013). Gençlik ve Sosyal Medya Araştırması.

Şekil 5'te sosyal medya ortamlarının kullanımıyla ilgili dağılımlar sunulmaktadır. Bu dağılımlara göre gençler arasında en sık kullanılan sosyal medya ortamı Facebook'tur. Youtube ve Instagram'ı içeren 'görsel paylaşım siteleri' de ikinci sırada yer almaktadır. Gençlik ve Spor Bakanlığı'nın 2013 yılında gerçekleştirdiği Gençlik ve Sosyal Medya Araştırması'ndan hareketle İnternet erişimi bulunan gençlerde sosyal medya araçlarının, özellikle de Facebook'un kullanımının önemli oranlarda olduğu söylenebilir.

Şekil 6. İnternet Kullanan Bireylerin Sosyal Etkinliklerinin Dağılımı, AB-28, 2014
Kaynak: Eurostat (2014). *Being young in Europe today – digital World*.

İnternet kullanan bireylerin sosyal etkinliklerinin dağılımının sunulduğu Şekil 6'da İnternet kullanan gençlerin sosyal ortamlarda çeşitli faaliyetler gerçekleştirdiği görülmektedir. Gençler arasında sosyal medya ortamlarının sık kullanılması ve bu ortamlarda içerik ya da dijital kimlik oluşturmada herhangi bir denetim ve kısıtlamanın olmaması kişi hak ve özgürlüklerinin ihlallerini beraberinde getirdiğinden bu ortamlar siber zorbalık araçları olarak da değerlendirilebilir (Manvacıoğlu, 2009). Nitekim gençlerin en yoğun kullandığı sosyal medya ortamı Facebook siber zorbalığın da en sık gerçekleştiği sosyal medya ortamıdır (Bkz. Şekil 5). Sosyal medya ortamlarında siber zorbalığın gerçekleşmesinin ve her geçen yıl bunun artmasının bazı nedenleri aşağıdaki şekilde sıralanabilir:

- Sosyal medya ortamlarının kullanıcı sayısının ve bu ortamları aktif kullanım süresinin her geçen yıl artması,
- Birçok gencin sosyal medya okuryazarı olmaması,
- Bir kullanıcının birden fazla ve denetimsiz dijital kimlik oluşturabilmesi,
- Kullanıcıların istediği kimlik bilgilerini gizleyebilmesi

Siber zorbalığa yol açan en önemli neden kullanıcıların bilinç ve farkındalık düzeylerinin düşük olmasıdır. Bu ve diğer nedenlerden yola çıkılarak siber

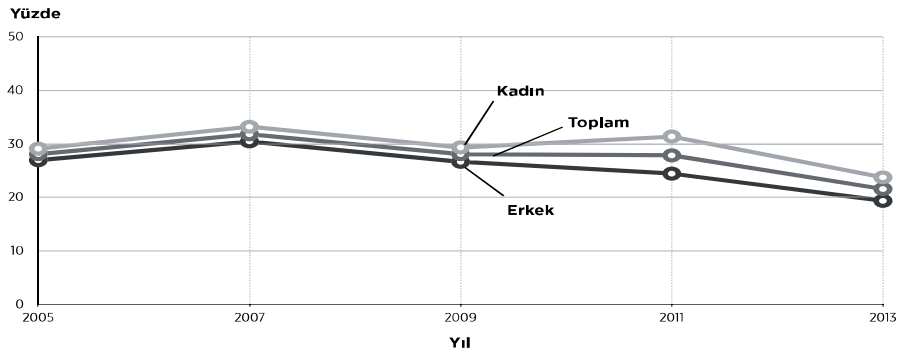
zorbalığın artış sebeplerine bağlı çözüm önerilerinin geliştirilmesinin sağlıklı bir gençlik için önemli olduğu söylenebilir.

Siber Zorbalık ve İlişkili Unsurlar

Alanyazında siber zorbalıkla ilgili olarak gerçekleştirilen çok sayıda araştırma bulunmaktadır. Araştırmalarda günümüzde artan siber zorbalık problemi ve bu problemle ilişkili çeşitli değişkenlerin incelendiği gözlenmektedir.

Cinsiyet Değişkeni

İlgili araştırmalar irdelendiğinde cinsiyet faktörünün siber zorbalık ile ilişkili olduğu görülmektedir (Erdur-Baker, 2010; Şahin, Sarı, Özer & Er, 2010; Kavuk, 2011; Özdemir & Akar, 2011; Ayas & Horzum, 2012). Araştırma sonuçları, erkeklerin kadınlara göre siber zorbalık davranışlarını daha sık gösterdiği ve kadınların genellikle kurban rolünde olduğunu göstermektedir (Agatston, Kowalski & Limber, 2007). Öte yandan ilköğretim 2. kademedeki gençlerin belli bir yaşa kadar zorbalığa maruz kalma oranlarının arttığı ancak ortaöğretim düzeyinde bu oranın azaldığı görülmüştür (Williams & Guarra, 2007; Wolak, Mitchell & Finkelhor, 2007; Horzum & Ayas, 2013). Şekil 7'ye göre Amerika'da çeşitli eyaletlerden toplanan verilerin 2011'den 2013'e kadar düşüş eğilimi gösterdiği fakat yine de siber zorbalık sorunun ciddi oranlarda olduğu görülmektedir. Bu düşüş eğilimi "Indicators of School Crime and Safety: 2014" başlıklı rapora göre öncelikle okul ortamında ve sanal ortamlarda uygulanan güvenlik önlemleriyle ilişkilendirilmektedir.

Şekil 7. 2005-2013 Yılları Arasında 12- 18 Yaş Arasındaki Gençlerin Zorbalığa Uğrama Oranlarıyla İlgili Dağılımlar

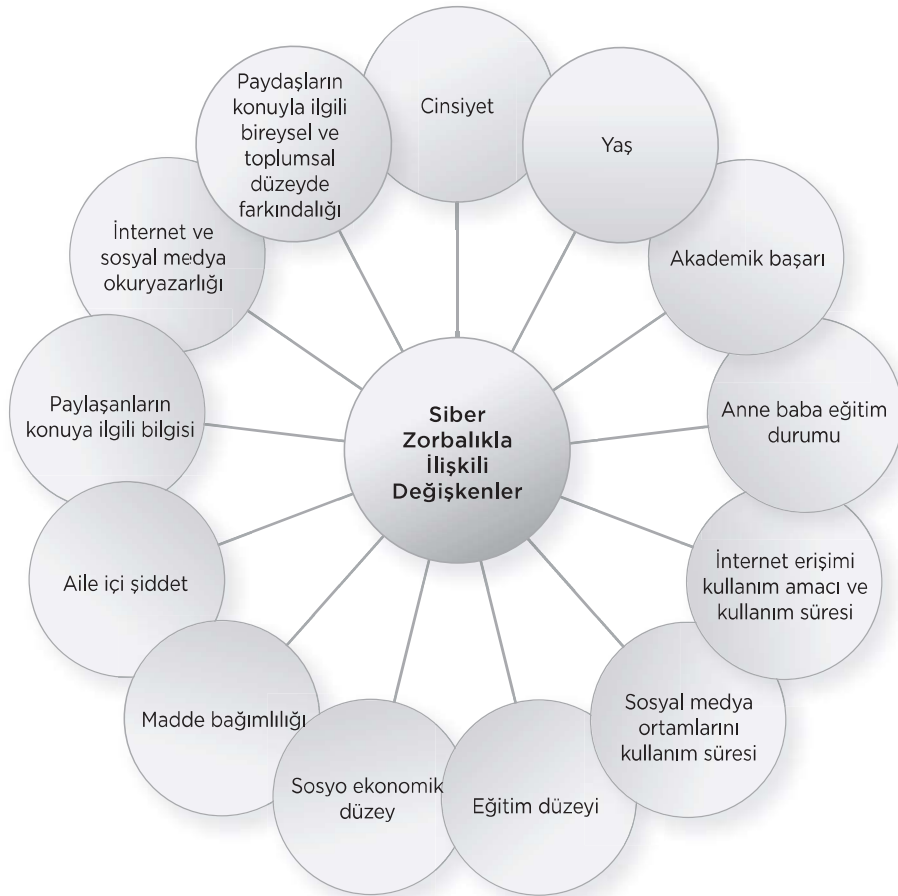
Kaynak: U.S. Department of Justice (2013). Bureau of Justice Statistics.

Kullanım Süresi Değişkeni

Siber zorbalık ile ilişkili bir diğer unsur ise, İnternet ve sosyal medya ortamlarını kullanım süresidir (Özdemir & Akar, 2011; Li, 2006; Slonje & Smith, 2008; Ybarra, Mitchell, Wolak & Finkelhor, 2006). Ayrıca *İnternet kullanım amacı* ile siber zorba ve siber mağdur olma arasında pozitif bir ilişki bulunmaktadır (Kavuk, 2011).

Diğer Değişkenler

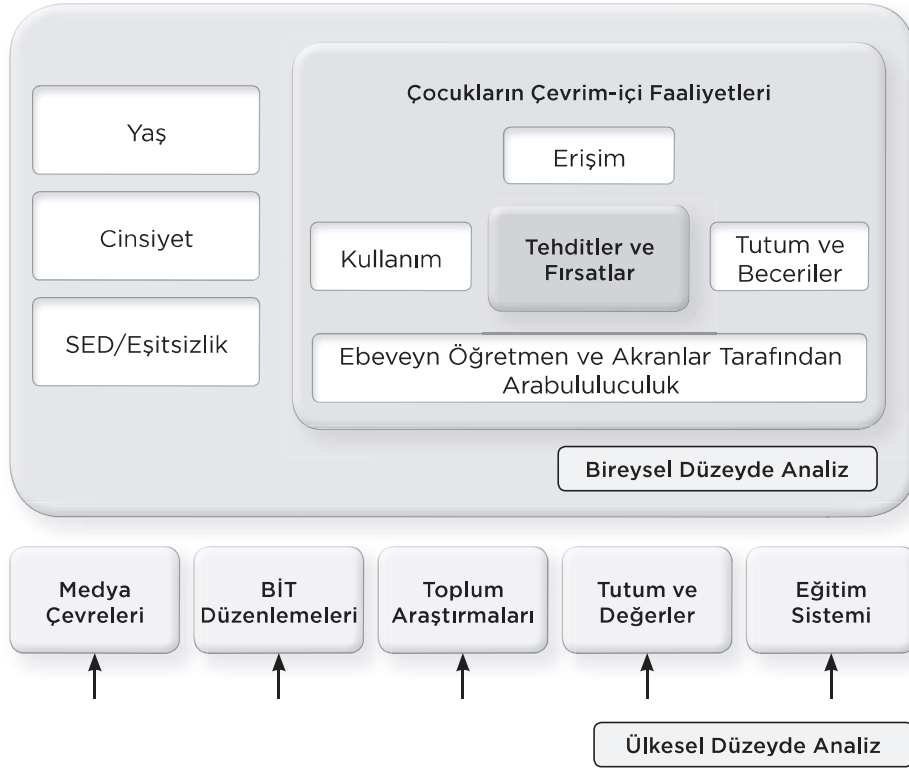
Öte yandan eğitim durumu, anne baba eğitim düzeyi ve sosyo-ekonomik düzeyin de siber zorbalık davranışlarının görülmesinde ilişkili değişkenler olduğu söylenebilir (Akbulut & Erişti, 2011). Zorba davranışları etkileyen diğer değişkenler ise akademik başarı, madde bağımlılığı, aile içi şiddet şeklinde sıralanmaktadır (Genç & Aksu, 2010).

Şekil 8. Siber Zorbalığı ve Zorbalık Düzeyini Etkileyen Unsurlar

Siber zorbalık davranışlarının özellikle gençler arasında görülme sıklığını azaltmada öğretmen, veli ve okul yönetimi gibi paydaşların konuyla ilgili farkındalıkları ve ayrıca sahip oldukları bilgi düzeyi önem arz etmektedir (Campbell, 2005, Keser & Kavuk, 2015). Siber zorbalık davranışlarının önlenmesinde bireylerin İnternet ve sosyal medya ortamlarını bilinçli bir şekilde kullanmaları da önemli unsurlardan bir diğeri olarak değerlendirilebilir (Hinduja & Patchin, 2010).

Siber zorbalıkla ilgili çalışmalar incelendiğinde bilişim teknolojilerinin kötü niyetli kullanımının yanı sıra çeşitli diğere değişkenlerin de (Bkz. Şekil 8) siber zorbalık davranışlarının görülme sıklığıyla ilişkili olduğu görülmektedir. Bu bağlamda söz konusu bu değişkenlerin siber zorbalığın önlenmesiyle ilgili süreçlerde göz önünde bulundurulmasının önemli olduğu ileri sürülebilir.

Şekil 9. Çocukların Çevrim-içi Faaliyetlerinin Açıklanmasında Bireysel ve Ülkesel Düzeyde Değişkenleri Gösteren Analitik Bir Model

Kaynak: Livingstone, S. & Haddon, L. (Eds.) (2009). Kids online: Opportunities and risks for children.

Siber zorbalıkla ilişkili unsurlar incelenirken ele alınan değişkenler bireysel ve ülke düzeyde sınıflandırılabilir (Bkz. Şekil 9). Bireylerin siber zorbalık davra-

nışlarıyla ilişkili bireysel düzeydeki faktörler bireylerin İnternet'e erişimleri, çevrim-içi kullanımları, İnternet'e karşı tutum ve becerileridir. Siber zorbalık değerlendirilirken bu faktörlerin yaş, cinsiyet ve sosyoekonomik düzey (SED) gibi demografik özellikler ile akran, ebeveyn ve öğretmenlerinin bu konudaki rol model olması ile ilişkisi de incelenmelidir.

Şekil 9'a göre siber zorbalık üzerine yapılan değerlendirmelerde odaklanılan diğer ise kategori ise ülke düzeyinde faktörlerdir. Bu faktörler toplumun tutum ve değerleri, toplumsal araştırmalar, eğitim sistemi, medya çevreleri ve bilgi iletişim teknolojileriyle ilgili yasal düzenlemelerle ilgilidir. Ülkesel düzeydeki bu değişkenler farklı coğrafi bölgelerde siber zorbalıkla ilgili gözlemleri açıklamak için önem arz etmektedir.

Siber Zorbalığın Etkileri

Siber zorbalık her nerede ve ne zaman gerçekleşirse gerçekleşsin kurban üzerinde bazı olumsuz etkiler oluşturması kaçınılmazdır. Bu olumsuz etkiler kurbanın hayatında geçici ya da kalıcı izler bırakabilmektedir (Şahin, Sarı, Özer & Er, 2010). Bazı araştırma çalışmalarına göre siber zorbalık kurban üzerinde fiziksel, psikolojik ve akademik etkiler bırakırken bunların yanı sıra kurbanın toplumsal ilişkilerinin bozulmasına da yol açabilmektedir (Deveci, Karadağ & Yılmaz, 2008).

Siber zorbalığın özellikle gençler üzerindeki yansımaları ve bıraktığı etki günlük haber sitelerinde yer alan bazı haberlere de yansımaktadır. Haber sitelerinde yer alan durumlara ilişkin aşağıdaki örnekler verilebilir;

Türk Kızı Şeniz Sanal Zorba Kurbanı

Avustralya'da, sosyal paylaşım sitelerindeki hesaplarına dadanan kişilerin baskı ve tehditleriyle hayatı kâbusa dönen lise öğrencisi 14 yaşındaki Şeniz Erkan, kendini bir trenin altına atarak can verdi. Bunun üzerine Avustralya Başbakanı, benzer 'sanal zorbalıklar'la savaş için, 125 milyon dolarlık kaynağın kullanımı talimatı verdi. [Hürriyet, 16 Ocak 2012, <http://www.hurriyet.com.tr/planet/19693094.asp>, Erişim tarihi: 5 Ekim 2015.]

ABD'yi Karıştıran İntihar

ABD'de bir yıldan fazla bir süredir maruz kaldığı siber zorbalık nedeniyle intihar eden 12 yaşındaki Rebecca Ann Sedwick, giderek sayıları artan benzer intiharları tekrar gündeme taşıdı. [Milliyet, 14.09.2013, <http://www.milliyet.com.tr>]

com.tr/abd-yi-karistiran-intihar/dunya/detay/1763540/default.htm, Erişim tarihi: 5 Ekim 2015.]

İngiltere’de Sanal Zorbalık Alarmı

İngiltere’de hükümet yetkilileri, internetin kanunların yetersizliği nedeniyle çocuklar için büyük bir tehlike olduğuna dair halkı uyardı. [Star, 11.08.2014, <http://haber.star.com.tr/dunya/ingilterede-sanal-zorbalik-alarimi/haber-924090>, Erişim Tarihi: 5 Ekim 2015.]

Siber zorbalığın gençler üzerindeki etkileri farklı yönlerden ele alınabilir. Siber zorbalığın etkileri Şekil 10’da özetlenmiştir.

Şekil 10. Siber Zorbalığın Etkileri

Şekil 10’a göre sanal zorbalıların baskı ve tehditlerini yaşayan yani siber zorbalığa maruz kalan gençlerin depresyon, sosyal ilişkilerinde bozulma, endişe, korku, derslerden kaçma/devamsızlık, akademik başarısızlık ve intihara varma gibi ciddi sorunlar yaşadıkları görülmektedir.

Çevrim-içi Ortamlarda Gençlerin Zorbalık Davranışlarına Örnekler

Çocukların ve gençlerin İnternete erişim oranları diğer yaş gruplarına göre daha yüksektir. Bununla birlikte bu yaş grubunun İnternet üzerinden yaptıkları işlemler de çeşitlilik göstermektedir. Çocuklar İnterneti geleneksel araştırma ve okul dışında eğlenme amacından öte sosyal yaşamlarının bir parçası haline getirmiştir. E-posta gönderme, arkadaşlarıyla sohbet, yaygın çevrim-içi faa-

liyetler ile oyunlar ve sosyal medya ortamları aracılığıyla çevrim-içi ortamda bulunan çocuklar diğer çocuklara zorbalık davranışlarında bulunabilirler ya da bu davranışlara maruz kalabilirler.

Siber zorbalık sınıf arkadaşı, çevrim-içi arkadaş ya da bilinmeyen bir kullanıcıya yönelik olarak gerçekleşebilir. Söz konusu kullanıcılara yönelik çocukların ortaya koyduğu siber zorbalık davranışlarından bazı örnekler şu şekilde sıralanabilir:

- Birine tehdit e-postası, hazır mesaj veya metin mesajı göndermek.
- Bir kullanıcıyı nedensiz şekilde bir e-posta listesinden veya mesaj listesinden çıkarmak.
- Birinin kişisel veya utandırıcı bilgilerini izlemek, ortaya çıkarmak veya diğer kişilere yaymak.
- Bir kişinin e-posta, sosyal medya veya anlık ileti hesabına o kişiymiş gibi girerek başkalarına zorbaca ya da yanlış mesajlar göndermek.
- Sınıf arkadaşı ya da öğretmenlerle alay etmek için web sitesi oluşturmak
- Web sitelerini kullanarak akranlarını çirkin, güzel vb. olarak değerlendirmek ve dalga geçmek.

Çocukların siber zorbalık davranışlarında cinsiyete göre farklı eğilimler bulunmaktadır. Örneğin erkekler genellikle cinsellik ya da kavga, dövüş mesajları yoluyla zorbalık davranışları sergilerken kadınlar, dedikodu ve söylentiler yayarak ve kişilerin özel bilgilerini yayarak zorbalık davranışları sergilemektedirler.

Siber Zorbalığın Önlenmesi İçin Çözüm Önerileri

Siber zorbalığın mağdurlar üstündeki etkileri birçok çalışmada ele alınmıştır. Ancak siber zorbalık davranışlarını sergileyen zorbaların bu davranışları sergileme nedenlerinin araştırılmasının önemli olduğu söylenebilir. Bu bağlamda siber zorbalık davranışlarının nedenlerinin araştırılması önerilmektedir. Çünkü bireyleri siber zorbalık davranışlarını sergilemeye iten nedenlerin tespit edilmesinin siber zorbalık davranışlarını sergileyen kişilere gereken psikolojik desteğin sağlanması açısından önemli olduğu düşünülmektedir. Bu amaç doğrultusunda gerçekleştirilen araştırma bulgularının siber zorbalığın önlenmesi sürecine ışık tutacağı açıktır.

Siber zorbalık, yaş, cinsiyet, eğitim durumu, sosyo-ekonomik durum, anne-baba eğitim durumu gibi bazı demografik değişkenlerle de ilişkilidir. Bu noktada her bireyin kişilik haklarından haberdar olması siber zorbalığın önlenmesini sağlamada önemli bir aşama olabilir. Ayrıca bireyin özellikle sosyal medya ortamlarında güvenli dijital kimlik oluşturmanın önemi konusundaki farkındalık düzeyi siber zorbalığı önlemede önemli bir durumdur. Ayrıca gençlerin karşılaştıkları sorunlara çözüm üretme kapasitelerinin artırılması

amacıyla eğitim sisteminde yapılacak çeşitli düzenlenmeler siber zorbalığa maruz kalan gençlerin davranışlarını yönlendirmede etkili olacaktır.

Öte yandan siber zorbalığın önlenmesi için en önemli etmenlerden biri de İnternet ve sosyal medyanın bilinçli kullanılmasıdır. Bu bağlamda siber zorbalığın önlenmesi için özellikle velilerin ve öğrencilerin bilinçlendirilmesi önemlidir.

Öğretmenlerin de siber zorbalığın önlenmesinde önemli bir rolü bulunmaktadır. Ancak öğretmenlerin öncelikle siber zorbalık davranışlarının nedenleri, sonuçları ve bilişim teknolojilerinin amacına uygun kullanımı konusunda bireysel ve toplumsal düzeyde farkındalığa sahip olması gerekmektedir. Bu farkındalığı kazandırmak için öğretmenlere yönelik konuyla ilgili bilgilendirme etkinliklerinin ve Bilişim Teknolojileri derslerinin müfredatının düzenlenmesi önerilebilir.

Siber zorbalık davranışlarının önlenmesi sürecinde atılması gereken diğer bir adım da konuyla ilgili yasal düzenlemelerin yapılması ve uygulamaya sokulmasıdır. Siber zorbalık durumlarını ele alan ayrıntılı yasal yapı bu davranışların önlenmesinde caydırıcı rol oynayabilir. Özellikle çocukların ve gençlerin kullanabilecekleri güvenli İnternet ortamlarını oluşturmak için uygulanabilir politikaların geliştirilmesinin önemli olduğu söylenebilir.

Siber Zorbalıkla İlgili Yasal Düzenlemeler

Siber zorbalıkla ilgili olarak yapılan yasal düzenlemeler çeşitli ülkelerde farklı düzeylerde ele alınmaktadır. Örneğin ABD’de siber zorbalık davranışları kabahat türü olarak nitelendirilmekte ve bu suçu işleyenlere (çocuklar dahil) bazı yaptırımlar uygulanmaktadır. ABD toplumunda siber zorbalıkla ilgili suçlara toplumun duyarlılık düzeyi yüksek olduğundan ve siber zorbalık suçlarının ciddi sonuçlarının olabileceği göz önüne alındığından yasal altyapı çalışmaları hızlı bir şekilde ilerlemektedir (Morgan, Musu-Gillette, Robers & Zhang, 2015).

İngiltere’deki yasal düzenlemelere bakıldığında siber zorbalık davranışlarına maruz kalan bireylerin haklarını arayabilecekleri Kötü Amaçlı İletişim Yasası (Malicious Communications Act, 1998), Haberleşme Yasası (Communications Act, 2003) ve İftira Yasası (Defamation Act, 2013) gibi yasal düzenlemelerin bulunduğu görülmektedir. Avrupa Birliği’ndeki düzenlemeler ise üye ülkelere göre genel hatlarıyla düzenlenmiştir. Ayrıca özellikle çocukların güvenli İnternet kullanımı için “Ceo-Coalition to Make Better in Internet for Kids” kapsamında önde gelen 35 bilişim şirketiyle güvenli İnternet sözleşmesi imzalanmıştır.

Türkiye’de siber zorbalıkla ilgili gerçekleştirilen yasal düzenlemelere bakıldığında ülkenin taraf olduğu İnsan hakları Evrensel Beyannamesi, Avrupa

İnsan Hakları Sözleşmesi ve Çocuk Haklarına Dair Sözleşme gibi sözleşmelerin yanı sıra erişim hakkının engellenmesi kararlarının öne çıktığı görülmektedir. Siber zorbalığın önlenmesinde en önemli kurum olan Milli Eğitim Bakanlığı'nın, Ulaştırma Bakanlığı ve Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu ile birlikte yürüttüğü 'Güvenli İnternet Kullanımı İçin Tavsiyeler-2009' isimli kitapçık bireylerin bilinçlendirilmesi için yapılan çalışmalardan biridir. Bu kitapçıkta, çocukların güvenli İnternet kullanımıyla ilgili olarak, "sanal ortamda birileriyle arkadaşlık ilişkisi kurulurken dikkatli olunması, bu arkadaşlar arasında bizzat tanımadıklarıyla dışarıda buluşulmaması, kişisel şifrelerin paylaşılmaması, güvenli olmayan sitelere girilmemesi, virüslü e-postaların açılmaması" gibi konularda bilgi verilmektedir. Bu kitapçıkta ayrıca İnternet kullanırken zaman planlamasının iyi yapılması ve aile ile arkadaşlarla vakit geçirilmesi de önerilmektedir.

Siber zorbalığın önlenmesi sürecinde gerçekleştirilen başka bir yasal düzenleme ise "Sanal Ortamda İşlenen Suçlar Sözleşmesi"dir (Resmi Gazete, 2014a). Bu sözleşme Türkiye Cumhuriyeti hükümetince 10 Kasım 2010 tarihinde Strazburg'da imzalanmıştır. Daha sonra 22.4.2014 tarihinde TBMM tarafından, çekinceler ve beyanlar ile birlikte bu sözleşmenin onaylanması uygun bulunmuştur (Resmi Gazete, 2014b; Uluslararası Çocuk Merkezi (UÇM), 2014). 6533 Kanun numarası ile Resmi Gazetede yayımlanan bu düzenlemeye konu olan sözleşmede ülkelerin ceza hukuklarında suç olarak kabul etmeleri gereken başlıklar "yasadışı erişim, yasadışı araya girme, verilere müdahale, sisteme müdahale, elektronik cihazların kötüye kullanımı, bilgisayarlarla bağlantılı sahtecilik/dolandırıcılık, sanal ortamlarda çocuk pornografisi ve telif hakkı ile ilgili suçlar" şeklindedir. Siber zorbalık; kişisel hürriyetin dokunulmazlığına ve özel hayatın gizliliğine karşı eylemleri ve bilişim teknolojileri aracılığıyla cinsel istismarı içermesi sebebiyle sanal ortamda işlenen suçlar bağlamına değerlendirilmektedir. Yapılan yasal düzenlemelere bakıldığında siber zorbalığın bu yönüyle hukuk sistemimizde (1982 Anayasası, 5398 sayılı Çocuk Koruma Kanunu, 5651 Sayılı İnternet Ortamında Yapılan Yayınların Düzenlenmesi ve Bu Yayınlar Yoluyla İşlenen Suçlarla Mücadele Edilmesi Hakkında Kanun-2007) ele alınan önemli bir başlık olduğu anlaşılmaktadır.

Sonuç

Bilişim teknolojilerinin kullanımı özellikle son yıllarda hızlı bir gelişim göstermekte ve toplumsal yaşamın temel ihtiyacı haline gelmektedir. Nitekim hane halkı bilişim teknolojileri kullanım araştırmaları bilgisayar sahiplik oranlarının ve evden İnternet'e erişimin giderek arttığını göstermektedir. Ayrıca bu teknolojilerin en etkili kullanıcılarının gençler olduğu da çok sayıda araştırma verileriyle ortaya konmaktadır. Günümüzde bilişim teknolojilerinin kullanımı günlük hayattaki birçok ihtiyacın karşılanmasında kolaylık sağlasa da, bu

teknolojilerin kullanımı birçok problemi de beraberinde getirmektedir. Bu problemlerden birisi siber zorbalıktır.

Genellikle okul çevresinde meydana gelen geleneksel zorbalık davranışları zamanla bilişim teknolojileri aracılığıyla gerçekleşen siber zorbalık davranışlarına dönüşmüştür. Zorbalık kavramı, geleneksel olarak bir bireye grup ya da bireysel olarak uygulanan, tekrarlayıcı nitelikte eylem ya da davranışların oluşturduğu saldırganlık olarak tanımlanmaktadır. Siber zorbalık kavramı ise isimsiz çağrılar, gizli kimlikle gönderilen yararsız e-postalar, hakaret ve tehdit içeren, bir kişi ya da grubu karalamak için e-posta ya da kısa mesajlar ile yayılan ses, görüntü ve metinler, virüslü e-postalar gibi tüm bu zararlı eylemlerin ortak adı olarak değerlendirilebilir.

Alanyazında siber zorbalıkla ilişkili öne çıkan bazı değişkenler vardır. Cinsiyet, yaş, eğitim düzeyi, sosyo-ekonomik düzey gibi demografik özellikler, bilişim teknolojilerine erişim, kullanım süresi ve bilişim teknolojileri okuryazarlığı gibi değişkenler bu değişkenlere örnek olarak verilebilir. Bu değişkenler siber zorbalık davranışlarının nedenlerini yordamada ve siber zorbalığın önlenmesi için çözüm önerileri geliştirmede politika geliştiricilere, her düzeyde İnternet kullanıcılarına, öğretmenlere, eğitim yöneticilerine, öğrencilere ve verilere ipuçları sunabilir.

Özellikle gençler arasında bilişim teknolojileri araçlarının yoğun kullanımı, siber zorbalığın da gençler arasında daha çok gerçekleşmesi sonucunu doğurmaktadır. Siber zorbalık kurban üzerinde fiziksel, psikolojik ve akademik etkiler bırakırken bunların yanı sıra kurbanın toplumsal ilişkilerinin bozulmasına da yol açabilmektedir. Bu yüzden özellikle gençlerin siber zorbalığa ilişkin bilinçlendirilmesi önemlidir. Ayrıca sosyal medya ortamlarının kullanımında gençlerin paylaşımında bulunurken başka kişilerin kişisel hak ve özgürlüklerini dikkate alması, kimlik bilgilerini paylaşırken herkesçe görülen bilgilerinin kötü amaçlı kullanılabilceğinin farkında olması gerekmektedir. Öte yandan siber zorbalıkla ilgili farkındalığın toplumsal düzeyde oluşturulmasında öğretmenlerin ve eğitim yöneticilerinin en önemli rolü üstlendiği söylenebilir. Bu nedenle de eğitimcilere yönelik bilgilendirmelerin çeşitli ortamlarda ve çeşitli formlarda gerçekleştirilmesinin ayrı bir önemi bulunmaktadır. Çünkü bu tür bilgilendirmeler bir taşla birkaç kuş vurmak anlamına gelmektedir. Konuyla ilgili bilgilendirmelerin yapılacağı, var olan bilgilerin güncelleneceği ve farkındalık düzeylerinin yükseltileceği bu süreçte, öğretmenler, yöneticiler, veliler ve tabii ki toplumun geleceği olan gençler, kısacası herkes kazançlı çıkacaktır.

KAYNAKÇA

- Agatston, P. W., Kowalski, R., & Limber, S. (2007). Students' perspectives on cyber bullying. *Journal of Adolescent Health*, 41, ss.59-60.
- Akbulut, Y., & Eristi, B. (2011). Cyberbullying and victimization among Turkish university students. *Australasian Journal of Educational Technology*, 27(7), ss.1155-1170.
- Ayas, T., & Horzum, M. B. (2012). İlköğretim öğrencilerinin sanal zorba ve mağdur olma durumu. *İlköğretim Online*, 11(2), 369-380. [Çevrim-içi: <http://dergipark.ulakbim.gov.tr/ilkonline/article/download/5000037875/5000036733>, Erişim tarihi: 20.09.2015.]
- Bhat, C. S. (2008). Cyberbullying: Overview and strategies for school counsellors, guidance officers, and all school personnel. *Australian Journal of Guidance and Counselling*, 1(1), ss.53-66.
- Campbell, M. A. (2005). Cyber bullying: An old problem in a new guise? *Australian Journal of Guidance and Counselling*, 15(1), ss.68-76.
- Coalition, C. E. O. (2012). *Coalition to make the Internet a better place for kids. Statement of purpose*. European Commission, Brussels.
- Deveci, H., Karadağ, R., & Yılmaz, F. (2008). İlköğretim öğrencilerinin şiddet algıları. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(24).
- Erdur-Baker, Ö. (2010). Cyberbullying and its correlation to traditional bullying, gender and frequent and risky usage of internet mediated communication tools. *New Media Society*, 12, ss.109-125.
- Erdur-Baker, Ö., & Kavşut, F. (2007). Akran zorbalığının yeni yüzü: Siber zorbalık. *Eğitim Araştırmaları*, 27, ss.31-42.
- European Commission, (2014). *A digital agenda for Europe*. [Çevrim-içi: <https://ec.europa.eu/digital-agenda/node/61973>, Erişim tarihi: 20.10.2015.]
- EUROSTAT (2014). Being young in Europe today - digital world. [Çevrim-içi: http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Being_young_in_Europe_today_-_digital_world, Erişim tarihi: 25.09.2015.]
- Genç, G., & Aksu, M. B. (2010). Genel lise öğrencilerinin zorba kurban davranışlarının çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 30(2), ss.413-448.
- Gladden, R. M., Vivolo-Kantor, A. M., Hamburger, M. E., & Lumpkin, C. D. (2014). *Bullying surveillance among youths: Uniform definitions for public health and recommended data elements*. [Çevrim-içi: <http://www.cdc.gov/violenceprevention/pdf/bullying-definitions-final-a.pdf>, Erişim tarihi: 25.09.2015.]
- Horzum, M. B., & Ayas, T. (2013). Rehber öğretmenlerin sanal zorbalık farkındalık düzeyinin çeşitli değişkenlere göre incelenmesi, *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 28(3), ss.195-205.
- Hinduja, S., & Patchin, J. (2010). *Cyberbullying fact sheet: Identification, prevention, and response*. Cyberbullying Research Center.
- Hürriyet (16 Ocak 2012). *Türk kıızı Şeniz sanal zorba kurbanı*. [Çevrim-içi: <http://www.hurriyet.com.tr/planet/19693094.asp>, Erişim tarihi: 5 Ekim 2015.]
- Internet World Stats (2015). *Facebook users in the world*. [Çevrim-içi: <http://www.internetworldstats.com/facebook.htm>, Erişim tarihi: 30.10.2015.]
- Juvonen, J., & Gross, E. F. (2008). Extending the school grounds? Bullying experiences in cyberspace. *Journal of School Health*, 78(9), ss.496-505.
- Kavuk, M. (2011). *İlköğretim öğrencilerinin sanal zorba ve sanal kurban olma durumlarının incelenmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Keser, H., & Kavuk, M. (2015). Okulda siber zorbalık farkındalık anketinin geliştirilmesi. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 23(1), ss.17-30.

- Kowalski, R. M., & Limber, S. P. (2007). Electronic bullying among middle school students. *Journal of Adolescent Health, 41*(6), ss.22-30.
- Li, Q. (2006). Cyberbullying in schools a research of gender differences. *School Psychology International, 27*(2), ss.157-170.
- Li, Q. (2007). New bottle but old wine: A research of cyberbullying in schools. *Computers in Human Behavior, 23*(4), ss.1777-1791.
- Livingstone, S., & Haddon, L. (2009). Introduction. In: S. Livingstone & L. Haddon (Eds.), *Kids online: opportunities and risks for children*, ss.1-6. The Policy Press, Bristol, UK.
- Manvacioğlu, K. (2009). *İnternette kullanıcıların oluşturduğu ve dağıttığı içeriklerin etik açıdan incelenmesi: Sosyal medya örnekleri*. Medya ve Etik Sempozyumu. Elazığ.
- Milliyet (14.09.2013). *ABD'yi karıştıran intihar*. [Çevrim-içi: <http://www.milliyet.com.tr/abd-yi-karistiran-intihar/dunya/detay/1763540/default.htm>, Erişim tarihi: 5 Ekim 2015.]
- Monks, C., & Smith, P. K. (2006). Definitions of "bullying": Age differences in understanding of the term, and the role of experience. *British Journal of Developmental Psychology, 24*, ss.801-821.
- Morgan, R. E., Musu-Gillette, L., Robers, S., & Zhang, A. (2015). *Indicators of school crime and safety: 2014*. [Çevrim-içi: <http://www.bjs.gov/content/pub/pdf/iscs14.pdf>, Erişim tarihi: 20.10.2015.]
- Olweus, D. (1996). *The revised Olweus bully/victim questionnaire*. Mimeo. Bergen, Norway: Research Center for Health Promotion, University of Bergen.
- Özbay, A. (2013). *Ergenlerde sanal zorbalık, sanal mağduriyet, aleksitimi ve öfke ifade etme biçimleri arasındaki ilişki*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Fatih Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Özdemir, M., & Akar, F. (2011) Lise öğrencilerinin siber-zorbalığa ilişkin görüşlerinin bazı değişkenler bakımından incelenmesi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi, 17*(4), ss.605-626.
- Rigby, K. (2002). *New perspectives on bullying*. London: Jessica Kingsley.
- Resmi Gazete (2014a). *Sanal ortamda işlenen suçlar sözleşmesi*. Budapeşte, 23.11.2001. [Çevrim-içi: <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2014/08/20140809-5-1.pdf>, Erişim tarihi: 20.10.2015.]
- Resmi Gazete (2014b). Sanal ortamda işlenen suçlar sözleşmesinin onaylanmasının uygun bulunduğu dair kanun. (Kanun No. 6533, Kabul Tarihi: 22/4/2014). *Resmi Gazete*, 2 Mayıs 2014, Cuma, Sayı: 28988. [Çevrim-içi: <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2014/05/20140502-12.htm>, Erişim tarihi: 20.10.2015.]
- Şahin, M., Sarı, S. V., Özer, Ö., & Er, S. H. (2010). Lise öğrencilerinin siber zorba davranışlarda bulunma ve maruz kalma durumlarına ilişkin görüşleri. *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, 21*, ss.257-270.
- Slonje, R., & Smith, P. K. (2008). Cyberbullying: Another main type of bullying? *Scandinavian Journal of Psychology, 49*, ss.147-154.
- Smith, P. K., Mahdavi, J., Carvalho, M., & Tippett, N. (2006). *An investigation into cyberbullying, its forms, awareness and impact, and the relationship between age and gender in cyberbullying*. Research Brief No. RBX03-06. London: DfES.
- Star (11.08.2014). *İngiltere'de 'sanal zorbalık' alarmı!* [Çevrim-içi: <http://haber.star.com.tr/dunya/ingilterede-sanal-zorbalik-alarmi/haber-924090>, Erişim Tarihi: 5 Ekim 2015.]
- T.C. Gençlik ve Spor Bakanlığı (2013). *Gençlik ve sosyal medya araştırması*. [Çevrim-içi: <http://www.gsb.gov.tr/HaberDetaylari/1/3816/genclik-ve-spor-bakanligi-turkiyenin-en-kapsamli-sosyal-medya-arastirmasini-yapti.aspx>, Erişim tarihi: 25.09.2015.]
- TC. Ulaştırma Bakanlığı, Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu Telekomünikasyon İletişim Başkanlığı & TC. Milli Eğitim Bakanlığı (2009). *Güvenli İnternet kullanımı için tavsiyeler*. [Çevrim-içi: http://www.guvenliweb.org.tr/e_kilavuz/, Erişim tarihi: 20.10.2015.]

- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) (2015). *Hane halkı bilişim teknolojileri kullanımı araştırması*. [Çevrim-içi: <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=18660>, Erişim tarihi: 20.10.2015.]
- Uluslararası Çocuk Merkezi (UÇM) (2014). *Sanal ortamda işlenen suçlar sözleşmesi onaylandı!* 5te1 Kampanyası, Uluslararası Çocuk Merkezi, Ankara. [Çevrim-içi: <http://www.5te1.cocukhaklarizleme.org/sanal-ortamda-islenen-suclar-sozlesmesi-onaylandi.html>, Erişim tarihi: 20.10.2015.]
- Underwood, M. K. (2002). Stick and stones and social exclusion: aggression among girls and boys. In P.K: Smith and C.H. Hart (Eds), *Blackwell handbook of childhood social development*. ss.533-548. Oxford: Blackwell.
- Varjas, K., Henrich, C., & Meyers, J. (2009). Urban middle school students' perceptions of bullying, Cyberbullying, and school safety. *Journal of School Violence*, 8, ss.159-176.
- Williams, K. R., & Guerra, N. G. (2007). Prevalence and predictors of internet bullying. *Journal of Adolescent Health*, 41, ss.51-58.
- Whitney, I., & Smith, P. K. (1993). A survey of the nature and extent of bullying in junior/middle and secondary schools. *Educational Research*, 35, ss.3-25.
- Wolak, J., Mitchell, K. J., & Finkelhor, D. (2007). Does online harassment constitute bullying? An exploration of online harassment by known peers and online-only contacts, *Journal of Adolescent Health*, 41, ss.51-58.
- Ybarra, M. L., Mitchell, K.J., Wolak, J., & Finkelhor, D. (2006). Examining characteristics and associated distress related to internet harassment: Findings from the second youth Internet safety survey. *Pediatrics*, 118, ss.1169-1177.

İnternet Kaynakları

Web Sayfaların Başlıkları	Web Sayfaların Erişim Adresleri
Siber zorbalık nedir? What is Cyberbullying?	http://www.ncpc.org/topics/cyberbullying/what-is-cyberbullying http://teenadvice.about.com/od/schoolviolence/a/cyberbullying1.htm http://stopcyberbullying.org/what_is_cyberbullying_exactly.html
Siber Zorbalığın Etkileri The Effects of Cyberbullying	http://www.stopbullying.gov/cyberbullying/what-is-it/ http://www.ncpc.org/topics/cyberbullying/what-is-cyberbullying http://www.deletecyberbullying.org/what-is-cyberbullying/
Çevrim-içi Ortamlarda Çocukların zorbalık Davranışlarına Örnekler:	http://www.ncpc.org/topics/cyberbullying/what-is-cyberbullying http://noblebullying.com/what-is-cyberbullying/
Siber Zorbalığın Etkileri The Effects of Cyberbullying	http://www.stopbullying.gov/cyberbullying/what-is-it/ http://www.ncpc.org/topics/cyberbullying/what-is-cyberbullying http://www.deletecyberbullying.org/what-is-cyberbullying/
Siber Zorbalık: Yasal Düzenlemeler Cyberbullying: Legislation	https://en.wikipedia.org/wiki/Cyberbullying
Siber zorbalık İstatistikleri Cyber Bullying Statistics	http://www.bullyingstatistics.org/content/cyber-bullying-statistics.html http://noblebullying.com/facts-about-cyber-bullying/ http://noblebullying.com/cyber-bullying-facts/ http://cyberbullying.org/facts/